

OSMANLI BASININDA BABANZADE İSMAİL HAKKI BEY (1909-1912)

Babanzade İsmail Hakkı Bey in the Ottoman Press (1909-1912)

Dr. Faysal Mayak

Orcid: 0000-0002-0048-0273/Antalya Lisesi.

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Haziran 2021

Kabul tarihi: 08 Kasım 2021

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet, basın, 31 Mart ayaklanması, düello.

ÖZ

Tanin gazetesinin yazarlarından biri olan Babanzade İsmail Hakkı Bey, sürekli yazdığı Tanin'in dışındaki gazete ya da dergilere haber olduğu gibi başka gazetelerde hakkında çıkan yazılara cevap vermiştir. İsmail Hakkı Bey bunlara ek olarak, 31 Mart Ayaklanması sebebiyle kaçtığı Selanik'te Tanin'in özel sayısının hazırlanmasına katkı sağlamıştır. Tanin'in özel sayısında yayımlanan ve İsmail Hakkı Bey'in Selanik'te verdiği 31 Mart konulu konferansa değinen yazı ise ayaklanmayı çıkaranlar ve olayın sonuçları açısından önemli bilgiler içermektedir. Bu süreçte polemige girdiği nadiren görülen Babanzade, yazdığı bir makale üzerine Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanan açık bir mektuba cevap vermekten çekinmemiştir. Paris'te bulunduğu 1911 yılında kendisine atılan tokat ve bunu yapan şahsın düello teklifine İsmail Hakkı Bey'in ret cevabı vermesi, başka bir İstanbul gazetesindeki makaleye konu olmuştur. Fransız gazetelerinden birine gündemi değerlendirmek amacıyla 1912 yılında verdiği mülakat ise Osmanlı siyasî hayatında yaşanan gelişmelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Çalışmanın amacı, Babanzade İsmail Hakkı ile ilgili Osmanlı basınında çıkan yazıları ele almak ve elde edilen bilgiler üzerinden dönemin siyasî atmosferini aktarmaktır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 30 June 2021

Accepted: 16 November 2021

Keywords: Turkish Newspaper, Ali Kemal, Egypt, Cairo, The Ottoman State.

ABSTRACT

Babanzade İsmail Hakkı Bey, one of the writers of the Tanin newspaper, responded to the articles about him in other newspapers, as well as to the newspapers or magazines other than Tanin, which he constantly wrote. In addition to these, İsmail Hakkı Bey contributed to the preparation of the special issue of Tanin in Thessaloniki, where he fled due to the March 31st Uprising. The article published in the special issue of Tanin and referring to the conference on 31 March given by İsmail Hakkı Bey in Thessaloniki contains important information about the people who started the uprising and the results of the event. Babanzade, who was rarely seen to be in polemic during this period, did not hesitate to reply to an open letter published in Tasvir-i Efkâr newspaper, based on an article he wrote. The slap thrown at him in 1911 when he was in Paris, and İsmail Hakkı Bey's refusal to the duel offer of the person who did it, was the subject of an article in another İstanbul newspaper. The interview he gave in 1912 in order to evaluate the agenda in one of the French newspapers provided a better understanding of the developments in the Ottoman political life. The aim of the study is to deal with the articles in the Ottoman press about Babanzade İsmail Hakkı and to convey the political atmosphere of the period through the information obtained.

GİRİŞ

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Irak'ta bulunan Süleymaniye şehrinin önde gelen aşiretlerinden biri olan Baban ailesine mensuptur. Babası Mustafa Zihni Paşa, Mithat Paşa'nın Bağdat valisi olduğu dönemde mühürdarlığını yapmıştır (Özdemir, 2015: 19-20). İsmail Hakkı Bey, Mustafa Zihni Paşa'nın beş oğlundan biridir¹ ve ilköğrenimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra ailesinin İstanbul'a yerleşmesi üzerine eğitim hayatını burada devam ettirmiştir. Liseyi bitirdikten sonra girdiği Mülkiye Mektebi'nde Sultan II. Abdülhamid'e yönelik bazı muhalif girişimleri desteklemesi bu okuldan atılmasına yol açacaktır. Atılma hadisesi 1899 yılında gerçekleşecek, bir kandil vesilesiyle Yıldız Sarayı'ndan ipek futalar ve külahlar içinde gönderilen şekerler öğrencilerin teneffüs yaptıkları mahalde yere atılarak ayaklar altında ezilecektir. Bu harekete önyak olan isimlerden biri de Babanzade İsmail Hakkı Bey'dir ki diğer arkadaşı sonradan umumî müfettişlik yapacak olan Tahsin Uzer'le birlikte okuldan uzaklaştırılacaklardır (İrtem, 22 Mayıs 1937: 10).

Mülkiye sonrası süreçte İsmail Hakkı Bey, eğitim hayatına Hukuk Mektebi'nde devam edecek ve bu okuldan 1902 yılında yüksek dereceyle mezun olacaktır (Tanin, 26 Aralık 1913: 1). Hukuk Mektebi'nden mezun olan İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet döneminde anayasa hukuku konusundaki en önemli isimlerinden biridir. Çok yönlü bir Osmanlı aydını olarak hem gazetecilik yapmış hem 1908 seçimlerinde Bağdat'tan, 1912 seçimlerinde ise Divaniye'den milletvekili seçilerek siyasî hayata girmiştir. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde 1911 yılında kısa süreliğine de olsa Maarif Nazırlığı yapmıştır. Bunlara ek olarak, uzaklaştırıldığı Mülkiye Mektebi'nde sonradan hoca olmuş ve hukuk dersleri vermiştir (Mayak, 2020: 28-42).

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı basın hayatına ilk adımı *İkdam* gazetesi ile atmıştır. II. Meşrutiyet'ten önce başladığı gazetecilik serüvenine daha sonra *Tanin* gazetesinde devam etmiştir. İttihatçı çizgide yayın yapan *Şura-yı Ümmet* gazetesinde de birkaç defa makale yazan İsmail Hakkı Bey'in (Hanioglu, 2010: 241), *Roj-i Kürd'te* ve *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi'*nde de ara ara yazılar yazdığı görülmektedir (Bajalan, 2010: 109 ve 131). En fazla makale yazdığı gazete olan *Tanin'*de Hüseyin Cahit Bey'den sonra ikinci başyazar pozisyonuna yükselen İsmail Hakkı Bey, 1913 yılındaki vefatına kadar bu gazetede düzenli biçimde yazılar kaleme almıştır. İsmail Hakkı Bey, kalemi güçlü yazarlardan biri olarak gösterilmekte ve yazıları kolayca kâğıda döküp sonradan düzeltme ihtiyacı duymadan tamamlama özelliğiyle tanınmaktadır. (Yalçın, 2002: 120). Gazetecilik hayatı içinde çok fazla kalem münakaşasına da girmemiştir. Bazı istisnalar dışında bir yazıya cevap vereceği ya da atıfta bulunacağı zaman, "rüfekamızdan biri", "dünkü gazetelerden biri" ya da "Pazar günü çıkan gazetelerin birinde" gibi ifadeler kullanmayı tercih etmiştir.

¹ Birçok kaynakta Mustafa Zihni Paşa'nın üç oğlu olduğu bilgisi yer almaktadır. İsmail Hakkı Bey'le birlikte ağabeyi Ahmet Naim Bey ve Hüseyin Şükrü Bey bu üçlüyü oluşturan isimler olarak verilmektedir. Bununla birlikte diğer kardeşleri olarak Süleyman Hikmet Bey karşımıza çıkmakta ve erkek çocuk sayısı dörde yükselmektedir (Mayak, 2020: 27). Cumhuriyet döneminin önemli simalarından gazeteci ve siyasetçi Cihat Baban'ın babası olan Süleyman Hikmet Bey'e bir de Babanzade Asım Bey'i eklemek gerekmektedir. Bu şekilde Mustafa Zihni Paşa'nın oğullarının sayısı üç değil beş olacaktır. Asım Bey'in İsmail Hakkı Bey'in kardeşi olduğu bilgisi *Hetaw-i Kürd* dergisinin 1 Nisan 1914 tarihli nüshasında yer almaktadır. Mustafa Zihni Paşa'nın oğlu olduğu belirtilen Asım Bey, Karahisar-ı Şarki mutasarrıflığı görevini yürütürken, teftiş görevi esnasında tifoya yakalanmış ve 6 Şubat 1914 Cuma günü hayatını kaybetmiştir (Alan, 2015: 181). İsmail Hakkı Bey'in de bundan yaklaşık iki ay önce yani 25 Aralık 1913 günü Mülkiye'de ders anlatırken beyin kanaması geçirerek vefat etmesi Baban ailesi için çok yıkıcı olmuştur (Mayak, 2020: 42).

Bu çalışmanın temel amacı, II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı aydınlarından biri olan Babanzade İsmail Hakkı Bey hakkında dönemin basınında yer alan haber ve yazıları bir araya getirerek biyografisine katkıda bulunmaktır. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki siyaset ve basın hayatı bir nebze daha aydınlatılacak, şimdiye kadar İsmail Hakkı Bey'in hayatıyla ilgili bilinmeyen ya da aydınlatılmayan noktalar ortaya çıkarılacaktır. Öncelikle II. Meşrutiyet döneminin 1908-1913 yılları arasında yayımlanan gazete ve dergiler incelenerek Babanzade İsmail Hakkı Bey'le ilgili yazılara ulaşılmıştır. Bunlar belli bir tasniften geçirildikten sonra kronolojik sırayla bir araya getirilmiş ve çalışma ortaya konmuştur. İsmail Hakkı Bey hakkında hazırlanan kitap, tez ve makalelere ek olarak elde edilen bu yeni bilgiler dönemin tarihine de ışık tutacak niteliktedir.

31 Mart Ayaklanması ve Selanik'te Verdiği Konferans

İstanbul'da 31 Mart Ayaklanması başladıktan kısa süre sonra isyancılar şehrin bütün semtlerinde kontrolü ellerine almışlardır. İsyancı grup içerisinde medrese softaları, askerler ve çapulcu takımı yer almıştır ki bunlar Babiâli'de yazihaneleri bulunan ve İttihatçı çizgide yayım yapan *Şura-yı Ümmet* ve *Tanin* gazetelerini basarak tahrip etmişlerdir (Aysal, 2006: 29). Babanzade İsmail Hakkı Bey, İstanbul'da 31 Mart Ayaklanması başladıktan sonra İstanbul'dan Selanik'e kaçmış ve orada bulunan Hüseyin Cahit Bey'le birlikte *Tanin*'in 26 Nisan 1909 (13 Nisan 1325) Pazartesi günkü özel sayısını çıkarmışlardır (Bengi, 2000: 49).

İsmail Hakkı Bey bu sayıda, ayaklanmanın ilk başladığı saatlerde gittiği Mebusan Meclisi'nde ve sokaklarda yaşadıklarını anlatmıştır. Meşrutiyetin 10 Temmuz'da ilanını başta İslam âlemi olmak üzere tüm insanlık için bir bayram günü olarak niteleyen Babanzade, 31 Mart olayını ise uğursuz ve "cehennem" olarak tanımlamış, şeriatın kirli ayaklar altında ezildiği gün biçiminde aktarmıştır. Bu yazıyı yazma gerekçesi olarak da Mebusan dairesinden Ayasofya Meydanı'nı izlerken gördüklerini anlatarak, milli tarihe ve olayların aydınlatılmasına katkı sağlamayı göstermiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 1-2).

Ayaklanmanın çıktığı gün İsmail Hakkı Bey alaturka saatle dört civarında Ayasofya Meydanı'na gelmiştir. Meydanın dört tarafı silahlı askerler tarafından kuşatılmış olduğu için bunlara mebus olduğunu güçlkle anlattıktan sonra aralarından geçip meydana girebilmiştir. Bir iki hattı geçtikten sonra kümeler halinde toplanmış ve silah çatmış neferlerin kontrolü akabinde Mebusan dairesinin parmaklıklarına ulaşmıştır. Mebusların elbise astıkları askılarda az sayıda palto olduğunu gören Babanzade, sayıca fazla olmadıklarını anlamıştır ki takriben 25 mebus bulunduğu bilgisini vermiştir. Bu mebuslar kendi aralarında da Halep Mebusu Mustafa Efendi'yi oturma başkanı seçmişlerdir. Bu esnada içeride ellerinde tüfekleri olan beş altı asker bazı taleplerde bulunur vaziyettedir. Bu sahneyi yeniçerilerin kazan devirmesine benzeten Babanzade, talepte bulunan askerlerin dertlerini anlatamayacak kadar cahil ve ümmi olduklarını belirtmiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Bu askerlerin talepleri ise şunlardan ibarettir; şeriatın uygulanması, Harbiye Nazırının, Hassa Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın, İkinci Fırka Kumandanı Cevat Paşa'nın, Taşkışla Kumandanı Esat Bey'in azledilmeleri, Ahmet Rıza Bey'in Meclis başkanlığından istifa etmesi ve özellikle de çıkardıkları bu olaylardan ötürü hiçbir askerin kılına dokunulmaması. Bu istekler dinlendikten sonra müzakere edileceği gerekçesiyle askerler dışarı çıkarılmıştır. Oturma başkanı Mustafa Efendi'nin söz isteyenleri kaydetmesinden sonra İsmail Hakkı Bey ilk konuşmayı kendisinin yaptığını belirtmektedir. Sözlerine vatanın büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığını söyleyerek başlayan Babanzade, askerlerin taleplerini kabul etmenin ülkeyi felakete sürüklemek olduğunu, işin bununla kalmayıp yeni yeni taleplerin isteneceğini dile getirmiştir. Alemdar Mustafa Paşa olayını hatırlatarak, Meclisin sadece bugünü değil geleceği de hesaba katması

gerektiğini, yeniçerilikten başka bir şey olmayan bu hareketin memleketi yok olmaya götüreceğini eklemiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

İsmail Hakkı Bey'in bu konuşması dikkatleri çekince mebuslardan birisi kolundan tutarak, kulağına, ayaklanmayı başlatanların adamlarından birinin orada beklediğini söylemiştir. Bunu sonradan fark eden Babanzade, Şeyhülislam Ziyaettin Efendi ile askerleri temsilen orada bulunan ulemadan birini görmediği bilgisini vermiştir. Oturum başkanı Mustafa Efendi bu esnada sözü alarak İsmail Hakkı Bey'in söylediklerinin aksine, geleceği düşünme zamanı değil anı kurtarma zamanı olduğunu, belayı hemen def etmeye mecbur bulduklarını ifade etmiştir. Benzer biçimde mebuslardan Vasfi Efendi de bu görüşü desteklemiş, sakinliği sağlamak için talepleri kabul etmenin doğru olacağını beyan etmiştir. Bunlar konuşulurken bir ilim heyetinin geldiği ve bazı talepleri dile getireceği haber verilmiş, mebuslar biraz bekletilmelerini isteyerek müzakereye devam etmiştir. Yavaş yavaş yeni mebusların gelmesiyle birlikte sayı yaklaşık kırka çıkmış ve şube odası yetersiz kalınca müzakere salonuna geçilmiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Müzakere salonuna askerler de girip görüşmelere katılmak ve Yusuf Kemal Bey'le içeriye dâhil olmak istemişler fakat bunun mümkün olmadığı konusunda epeyce dil döken mebuslar nihayetinde gitmelerini sağlamışlardır. Görüşmede ilk olarak usulen böyle az sayıda mebusla toplantının yapılıp yapılamayacağı tartışılmıştır. Kısa süre önce gelen Yusuf Kemal Bey söze karışarak, memlekette o esnada orada bulunanlardan başka kuvvetin olmadığını, milli egemenliğin bu kişilere intikal ettiğini ve bu yüzden müzakere etmelerinin zorunlu olduğunu söylemiştir. İsmail Hakkı Bey bu sözleri yazısında, sorumluluğun ancak özgürlükle oluşacağı, ölüm kalımı birkaç cahil askerın süngüsü ucuna takılmış bir Mecliste sağlıklı fikir yürütülemeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Ayasofya Meydanı'nda sık sık öttürülen boruların rahatsız edici sesleri de rahatça düşünüp karar almayı zorlaştırmıştır (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Böyle bir keşmekeş içinde ayaklanmanın boyutunu ve hükümetin ne gibi tedbirler aldığı öğrenmek amacıyla Ahmet Nesimi Bey'in telefonla bilgi edinmesi kararı alınmıştır. Sonucunda Sadrazam ile Harbiye Nazırının saraya gittiği haber gelmiştir. Mahmut Muhtar Paşa ile konuşma neticesinde de mevcut kuvvetinin miktarı öğrenilmiştir. İsmail Kemal Bey ise ısrarla kabineye güvensizlik oyu verilmesi yönünde beyanda bulunmuştur. Kürsüye birkaç kez çıkıp vatanın selameti için bunun şart olduğunu söyleyen İsmail Kemal Bey, hemen bir heyet oluşturulup saraya gönderilerek Meclisin güvensizlik kararını ve yeni kabine kurulması gerekliliğini padişaha bildirmelerini istemiştir. Bu fikri sonradan gelen Halaçyan ve Varteks Efendiler protesto etmiş, Babanzade İsmail Hakkı Bey de onlara katılmıştır. Bunlar yaşanırken tüm tembuhlere rağmen müzakere salonuna giren askerler, Harbiye Nezaretinde bazı arkadaşlarının öldüğünü, çabucak bir karar almazlarsa işin daha da kötü olacağını söylemişlerdir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Meclisteki atmosferi anbean bu şekilde aktaran İsmail Hakkı Bey, daha sonra Ayasofya Meydanı'ndaki durumu anlatmaya başlamıştır. Meydanda birkaç yüz sarıklı ve iki üç bin asker mevki almışlardır. Bunlar o kadar tedirgin bir vaziyettedir ki en ufak bir işaret ya da küçük bir arbedede safları bozulmakta, yüzleri sararmaktadır. Babanzade'ye göre, toplanmış olan o silahlı kalabalık da aslında dine ve vatana karşı en büyük cinayeti işlemekte olduğunun farkındadır. Yine onun açısından başlarında kumandanı olduğu halde iki tabur düzenli ve sadık askerle, bu asker kılıklı kalabalığı dağıtmak mümkün olacaktır ancak iş işten geçmiş fesat iyiden iyiye yayılmıştır. Hatta o dereceye gelmiştir ki, İsmail Hakkı Bey'in ismini hatırlayamadığı bir zatın tavsiyesi üzerine Harbiye Nezareti'nden Ayasofya Meydanı'na hücum edilmemesi bile teklif edilmiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Dışarıdaki bu kaynaklarla birlikte Mecliste de müzakereler devam etmektedir. Salona girmeleri ertelenen ilim heyeti bu sefer içeri davet edilmiş ve yanlarında tam silahlı on beş kadar askerle girmişlerdir. Heyetten önce Fetva Emîni'nin geldiği bilgisini veren Babanzade, heyette Bayezid ders-i âmlarından² Ahmet Rasim Efendi³ ile temyiz azasından Haydar Efendi'nin olduğunu yazmıştır. Heyet ve askerler adına konuşma yapan isim de Rasim Efendi olmuştur. Bu konuşmanın her kelimesinin bir süngü darbesi kadar acı verdiğini dile getiren İsmail Hakkı Bey, o sırada sadece kendinin değil bütün mebusların kafalarının kaydığını belirtmiştir.⁴ Bu konuşmada hatip, kız sultani mekteplerini istemediğini çünkü şeriata aykırı olduğunu, Mebusan Meclisine itirazları olmadığını ancak mebusların dindar olmaları gerektiğini söylemiştir. Hüseyin Cahit Bey'in şeriata yönelik makalelerini kimsenin yutmadığını ekleyerek, Mecliste isimleri kendilerince kayıtlı olan daha pek çok dinsiz bulunduğundan bahsetmiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Rasim Efendi'nin bu konuşması üzerine İsmail Hakkı Bey'in yaptığı yorumlar dikkat çekici görünmektedir. Mecliste Rasim Efendi'ye yıllarca ders okutmaya muktedir âlimler varken bu konuşmayı yapması Babanzade için anlamsız olmuştur. Fıkıh hükümlerine Meclisin son derece riayet ettiğini defalarca ispatladığını belirterek, asıl şeriata çığnemenin süngüyle talepte bulunanların haksız davranışını meşru göstermek olduğunu yazmıştır. Rasim Efendi'nin askerlerin başlarında zabıtları olmadan isyan etmelerini hangi ayete ya da hadise dayandıracağını sorarak, "El fitnetü eşeddü minel katl"⁵ ayetinden habersiz davranıp fitne ve nifaka meşruiyet rengi vermeye çalıştığına değinmiştir. Hiçbir delile dayanmadan mebusların bazılarını dinsiz ilan etmeyi küfür derecesinde cinayet olarak kabul eden Babanzade, şeriata adı kullanılarak büyük günahlara girildiğinden bahsetmiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Rasim Efendi'nin "şeriata izafeten" söylediği bu tehdit içerikli sözlerin Meşrutiyet öncesi düzene dönmeyi amaçladığını belirten İsmail Hakkı Bey, konuşmayı yaparken hatibin sözünün kesilmemesi kararı alındığını, konuşma sonrası, önceden yarım yamalak bir ağızla tebligatta bulunan askerlerin "işte bizim istediğimiz budur" dediklerini ve böylelikle Rasim Efendi'nin isyancıların tercümanı olduğunun anlaşıldığını vurgulamıştır. Meclis'te yaşananlar bununla sınırlı kalmamış, nasıl girdiği anlaşılabilen sakallı ihtiyar bir binbaşı sıraların üzerine çıkarak konuşmaya başlamıştır. Mebusları korkutup, askerleri heyecana sevk eden konuşma esnasında çok kimse ağlamaya başlamıştır. Yaşlı haline rağmen şeriat uğrunda seve seve can vereceğini söyleyen binbaşı, sözlerinin devamında baklayı ağızından çıkarmış, açığa çıkarıldığı için perişan olduğunu çoluk çocuk sahibi bulunduğunu, mağduriyetinin şeriata uygun düşmediğini anlatmıştır (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Mebusların haricinde Mecliste bulunan kimseler burayı bir türlü boşaltmak istemeyince Kengiri Mebusu Tefik Efendi birkaç defa, mebuslara güvenleri varsa dışarı çıkmalarını yoksa kendilerinin gelip oturup mebusların çıkacaklarını söylemiştir. Bir hayli ricadan sonra askerler ve ulema dışarı çıkınca, Fetva Emîni taleplerinin mutlaka karşılanması gerektiğini, isyancıların

² Ders-i âm kavramı, talebeye, medreseliye ve herkese ders vermeye yetkili bulunan kimse ve cami hocası anlamında kullanılmıştır. Bkz. (Devellioğlu, 2006: 176).

³ Babanzade İsmail Hakkı Bey'in bahsettiği Ahmet Rasim Efendi, ayaklanma bastırıldıktan sonra kurulan Divan-ı Harpte yargılanacaktır. Bunun sonucunda, şeyhülislam tarafından görevli kılınmadığı halde isyancılar adına konuştuğu, askerler üzerindeki infiali arttırdığı ve askerler arasında dağıtılarak onları isyana teşvik eden El-İslam gazetesinin yazı kadrosunda bulunduğu gerekçesiyle müebbet kürek cezasına çarptırılmıştır. Bkz (Akşin, 1994: 59).

⁴ Mevlanzade Rifat, Meclisin o günkü kritik oturumunda uzun süren sıkıntılı saatlerin etkisiyle mebusların garip bir ruh haline büründüklerini dile getirerek, Meclisteki atmosferin insanı ağlatacak derecede hazin olduğu vurgusunu yapmıştır. Detaylar için bkz (Rifat, 1996: 67-68).

⁵ "Fitne adam öldürmekten daha kötüdür", Bakara Suresi, 191. ayet.

dediğini yapmaktan başka çare olmadığını dile getirmiştir. Hemen arkasından hükümete güvenoyu verilip verilmemesi meselesi gündeme gelmiştir. Yusuf Kemal Bey kabinenin bu harekete yol açan tedbirsizliği yüzünden güvensizlik kararı verilebileceğini belirtirken, Ankara Mebusu Talat Bey, acele etmemelerini, haber aldığına göre Sadrazam Hilmi Paşa'nın istifasını vermek üzere mabeyne gittiğini söylemiştir. Bundan başka sayıca az olan Meclisin böyle bir karar veremeyeceği işaret edilmiş, Lütfi Bey ise kabinenin istifasının lüzumlu olduğu yönünde teklif verilmesini önererek bir çözüm yolu sunmuştur (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Bu konuda söz alan isimlerden olan İsmail Hakkı Bey, maddi kuvveti zaten bitmiş hükümet hakkında bir de güvensizlik kararı verilmesinin manevi kuvvetini de bitireceğini, böylece memleketin büsbütün hükümete kalarak çorbaya döneceğini söylemiştir. Ayrıca bu acil tehlikeyi Ayasofya Meydanı'ndan def etmek istiyorlarsa isyancıların taleplerini kabineye tebliğ etmekle yetinmelerini önermiştir. Bu öneri kabul görmediği için de nihayet istifa lüzumunun teklif edilmesine çoğunlukla karar verilmiştir. İsmail Hakkı Bey bu karara kendisiyle birlikte Habib Efendi, Vasfi Bey, Ali Osman Efendi, Varteks Efendi ve Halaçyan Efendi gibi mebusların karşı durduklarını eklemiştir. İsmail Kemal Bey, Şeyhülislam ve diğer bazı şahıslardan oluşan bir heyet, söz konusu kararı padişaha tebliğ için memur edilmiş ancak bunlar dışarıdaki kalabalığı yaramadan geri dönmüştür (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2)

İsmail Hakkı Bey bu sırada garip bir cinnet geçirdiğini ve Mebusan dairesindeki telgrafhaneye gittiğini yazmıştır. Burada telgraf memurundan yüksek sesle Sadrazam Hilmi Paşa'ya ne kadar kuvveti olduğunu ve ne gibi tedbir aldığı, Meclisin bu isyancıları ne suretle oyalayabileceğini sormasını anlatmıştır. Memur telgrafi yazması için bir kâğıt uzattıktan sonra kulağına eğilerek, iki askerin telgrafın başında Sultan II. Abdülhamid'in gelmesini istediklerini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey o esnada böyle bir telgrafın kendisi tarafından gönderilmesinin şahsı için büyük bir tehlike olacağını düşünerek talebinden vazgeçmiştir. Askerler arasında ise iki kez padişahın geldiği şayiası yayılmış, neferler selama durarak selam havaları çalmıştır. Hatta odacılar hünkâr odasını alelacele temizlemişler fakat gelen giden olmamıştır (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2).

Aynı gün saat yedi buçuk sekiz arası borular yine çalınmaya başlayınca binadakiler hemen pencerelere koşmuştur. Sultan Ahmet bahçesinden büyük bir kalabalığın geldiği görülünce İsmail Hakkı Bey, olayları bastırmak için Bayezid'den düzenli askeri birliklerin geldiğini sanmış ancak kısa süre sonra yanıldığını anlamıştır. Söz konusu kalabalığın içinde yaşanan arbedeyle birlikte başı açık, sarıklı olmayan bir zat göze çarpmıştır. İsmail Hakkı Bey onu görür görmez yabancı bir muhabir olduğunu düşünmüştür. Kalabalığın saldırısına da uğrayınca yabancı devletlerin müdahale edeceği endişesine kapılmıştır. Muhabir zannettiği kişi ise sağdan soldan yediği yumruk ve dipçik darbeleri ile perişan bir hale gelmiştir. Sığınmak için binaya koşmaya çalışırken Topkapı Sarayı'na giden caddenin ağzından bir kurşun patlamıştır (Babanzade, 26 Nisan 1909: 2-3).

Kurşun atıldıktan sonra canını kurtarmaya çalışan adamın vurulduğu söylenmeye başlayınca, bir anda binlerce kurşun patlatılmıştır ki İsmail Hakkı Bey sanki harp esnasında hariçten gelen hücumu karşı savunma yapıyormuş gibi bir görüntünün ortaya çıktığını yazmıştır. Adamın kapı önünde sendeleyip düşmesinden sonra olayı pencereden izleyen mebuslar canlarının tehlikede olduğunu anlamışlardır. Askerlerin bir kısmı dahi müdahale oluyor korkusuyla yukarılara doğru kaçmışlardır. Bu gelişme üzerine İsmail Hakkı Bey Ayan Meclisine doğru gitmiş, Ahmet Rıza Bey'in odacısı adliyeye bitişik kapıyı açmış ve oradan çıkmasını söylemiştir. Bu esnada Hüseyin Cahit Bey'in öldüğü haberini duyunca ağlamaya başlamış ve adliyenin penceresinden olayı görmeye çalışmıştır. Orada tesadüfen gördüğü şahıslardan biri İsmail Hakkı Bey'e Cahit Bey için ağlamanın zamanı olmadığını, duygularına engel olması gerektiğini söylemiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 3).

Pencereden dışarı bakmaya devam eden İsmail Hakkı Bey, Cahit Bey dedikleri şahsın ölü bedenini Mebusan salonunun altında taşlar üzerinde upuzun yatırılmış bir vaziyette görmüştür. Bu acıyla kendini bayılacak gibi hissettiğini belirten Babanzade, biraz sonra yeni bir şayanın ortaya çıktığını ve öldürülen kişinin Cahit Bey'e benzetilen Arslan Bey olduğunun söylendiğini dile getirmiştir. Şaya gittikçe kuvvetlenince doğruluğuna inanan İsmail Hakkı Bey, Arslan Bey'e o gün Cahit ve Cavit Beylerin gitmemesi için ısrar ettikleri ancak onun dinlemediği⁶ ve başına bunların geldiği bilgisini vermiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 3).

Bu karmaşa ortamından İsmail Hakkı Bey kendini nasıl kurtaracağını düşünmeye başlamış ve kapı kapalı olduğu için Mebusan Meclisi'ne geri dönemeyeceğini anlamıştır. Adliyenin girişi ise askerler ve ulema ile çevrilmiştir. Bu durumda duvardan atlamak istemiş fakat yüksek olduğunu görmüştür. Sonrasında Kabasakal'a açılan bir kapı bulmuş ancak önünde askerlerin nöbet tuttuğunu fark etmiştir. Tüm cesaretini toplayarak ve "eynel mefer"⁷ ayetini söyleyerek Ayasofya Meydanı'na bakan kapıdan dışarı çıkmıştır. Oradan Kabasakal'a sapsmış, Sultan Ahmet Camii'nden devam ederek Binbirdirek'te bir arabaya binip Süleymaniye'de bulunan babasının evine gitmiştir (Babanzade, 26 Nisan 1909: 3).

İsmail Hakkı Bey, 31 Mart ayaklanması sonrası geldiği Selanik'te 24 Nisan 1909 Pazartesi akşamı saat iki buçukta İttihat ve Terakki Kulübü'nde bir konferans vermiştir. 31 Mart ayaklanmasıyla ilgili görüşlerini paylaştığı bu konferansa ait haber yine *Tanin* gazetesinin Selanik'te çıkarılan özel sayısında yer almıştır.

Konferansa "hal-i seferberi"de bulunduğu için bilimsel bir konu üzerine konuşma yapacak kadar hazırlanma fırsatı bulamadığını belirten Babanzade, bu sebepten ötürü söyleyeceği sözlerin konferanstan ziyade bir sohbet havasında kabul görmesini temenni etmiştir. Selanik ahalisi başta olmak üzere yaşanan olaylar karşısında gösterdikleri hassasiyetten ötürü de teşekkür etmiştir. Bundan sonra meşrutiyetin ilan edildiği günden 31 Mart olayına kadar geçen dokuz aylık sürede ne oldu da ülkede irticain hortladığını anlatmaya koyulmuştur. İstibdadı ilk darbenin vurulmasından sonra ortam normalleşmeye başlamışken çeşitli cemiyetler kurulmaya başlamış ve istibdattan çıkarı olanların emellerini gerçekleştirmek için hangi teşebbüslerde bulduklarına değinmiştir (Tanin, 26 Nisan 1909: 4).

Meşrutiyet sonrası kurulan fırkalara da değinen İsmail Hakkı Bey, memlekette iki fırkanın tasavvur edilebileceğini, bunlardan birinin istibdat diğerrinin ise meşrutiyet fırkası olabileceğini söylemiştir. Bir fırka kurulduğu zaman köklerinin millette zirvesinin de Mebusan Meclisi'nde olacağını belirterek, istibdat taraftarlarının açıktan açığa fırka kuramayacağı için Ahrar Fırkasını⁸ kendilerine siper yaparak çalışmaya başladıklarını ileri sürmüştür. Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hücum ettikçe istibdat yanlıları bundan istifadeye kalkışmıştır ki bunların önde geleni Kâmil Paşa'dır. Kâmil Paşa, Ahrar Fırkası'nın zayıflığını fiilen tecrübe etmiş, Ahrar da kanun ve meşrutiyet dairesinde iş görmeyi mümkün olmadığını anlamıştır. Bu yüzden İstanbul'da ne kadar işe yaramaz varsa ayaklandırmaya çalışmıştır (Tanin, 26 Nisan 1909: 4).

⁶ Hüseyin Cahit Bey sanılarak öldürülen şahıs Lazkiye mebusu Mehmet Arslan Bey'dir. Olayın yaşandığı gün Hüseyin Cahit Bey'in saklandığı Reşit Matran Bey'in evine gelen ziyaretçilerden biri Mehmet Arslan Bey'dir. Evde biraz kaldıktan sonra Hüseyin Cahit Bey'e Serkl Doryan'ın kendilerini davet ettiklerini hatırlatan Arslan Bey daha sonra gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla Mebusan Meclisi'ne gideceğini söylemiştir. Bu fikre karşı çıkan Hüseyin Cahit Bey ve evdeki diğer kimseler Arslan Bey'i bu kararından döndürememiştir. Başına geleceklerden habersiz biçimde Meclise giden Arslan Bey bu inadını hayatıyla ödeyecektir. Bkz (Yalçın, 1976: 78).

⁷ "Kaçacak yer nerede", Kıyame Suresi, 10. Ayet.

⁸ İsmail Hakkı Bey'in Ahrar Fırkasına yönelik eleştirilerini dile getirdiği bir makale için bkz. (Babanzade, 25 Kasım 1909: 2-3).

Bu amaçla Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'ne yersiz hücumlar yapılmış, yağmurun yağmama sebebi olarak bile kabine ve Meclis gösterilmiştir. Zaman ve zemin bu şekilde hazırlandıktan sonra irticacılar İttihad-ı Muhammedi adında bir cemiyet kurmuştur. *Serbesti* gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey'in katli de onlar için ayrı bir saldırı nedeni olmuştur. Yapılan protestolarla İttihat ve Terakki aleyhindekilerin fazla olduğu imajı verilmiş ve nihayet irticacılar kamuoyu desteği arkasında diyerek şeriatı da emellerine alet edip hadiseleri başlatmışlardır. Önceki günlerde yapılan bütçe görüşmelerinde memur maaşlarının indirilmesi kararı çıkınca fitil tamamen ateşlenmiştir (Tanin, 26 Nisan 1909: 4).

İsmail Hakkı Bey konferansın devamında Mebusan Meclisi'nde o gün yaşanan olayları ve Arslan Bey'in katlini anlattıktan sonra Selanik'ten giden ordu sayesinde İstanbul'un bu kez hakikaten fethedildiğini ve bu sebeple Mahmut Şevket Paşa'ya "Fatih-i Sani" unvanı verilmesi icap ettiğini söylemiştir. 31 Mart gailisinin vatana ilk zararının ise Bulgar Protokolünün alenacele tasdik edilmesi⁹ olduğunu belirtmiş ancak bunun ikinci kez getirilen hürriyetin sadakası biçiminde düşünülmesini istemiştir. Herkesin meşru hükümete ve meşrutiyete sahip çıkması gerektiğini ekleyerek, bir elde kanun bir elde kılıç memleketin tanzim edilmesinin zorunlu olduğu görüşünü dile getirerek konferansı sonlandırmıştır (Tanin, 26 Nisan 1909: 4).

İsmail Hakkı Bey'e Açık Mektup

Babanzade İsmail Hakkı Bey, *Tanin* gazetesinin 18 Haziran 1909 günkü sayısında "Memurinin Muhakemesi" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Devlet memurlarının hangi mahkemede yargılanmaları gerektiği ile ilgili Mebusan Meclisi'nde çıkarılan bir kanun neticesinde yazdığı bu makale üzerine Samsun'dan Nazıfzade Süreyya adında bir okur, 22 Haziran 1909 tarihli ve İsmail Hakkı Bey'in bu makalesini eleştiren bir mektubu *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesine göndermiştir. Bahsi geçen gazete de 1 Temmuz 1909 nüshasında "Açık Mektup" başlığıyla Süreyya Bey'in mektubunu yayımlamıştır. Bu açık mektuba yanıt olarak da İsmail Hakkı Bey bir makale kaleme almıştır.

Bu hadiseye yol açan makaleyi İsmail Hakkı Bey, Mebusan Meclisi'nin 17 Haziran 1909 günkü oturumunda, devlet memurlarının idare mahkemelerinde değil adi mahkemelerde yargılanacakları kanunu çıkarmasından sonra yazmıştır. Bu kanunu çok yanlış bulan İsmail Hakkı Bey, taşradaki adliye personelinin düşük nitelikli olduğunu ve üst düzey devlet memurlarının görevlerinden kaynaklanan bir olaydan ötürü bu personel tarafından yargılanacak olmalarının mahzurlu görüldüğünü dile getirmiştir. Mecliste bu kararı alan mebusların ülkenin her tarafını Rumeli'deki ya da büyük şehirlerdeki oturmuş adli sistem gibi düşünerek hareket ettiklerini belirten Babanzade, taşradaki realiteyi unutarak bu adımı atmanın yanlış olduğunu savunmuştur (Babanzade, 18 Haziran 1909: 1).

Vali ya da kaymakam gibi üst düzey memurların idari değil de adi mahkemede aylık 300 kuruluş maaşla çalışan bir personelin huzuruna çıkarak yargılanmasının hem suistimale yol açacağını hem de o vali ya da kaymakam suçsuz bulursa bile halk nezdinde itibarını kaybedeceğini yazmıştır. Kişisel sebeplerden ötürü taşradaki niteliksiz yargı görevlilerinin haksız karar verebileceğine de vurgu yapan Babanzade, üst düzey memurların taşrada hükümeti temsil ettiğini ve onların itibarının zedelenmesinin hükümetin itibarını da azaltacağı anlamına geldiğini

⁹ Bulgaristan'ın meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonra bağımsızlığını ilan etmesi üzerine yapılan pazarlıklarda 31 Mart olayı Osmanlı Devleti'nin elini zayıflatan bir gelişme olmuştur. Bulgaristan'ın Osmanlı tarafından gelen tazminat taleplerini reddetmesi üzerine Rusya devreye girerek iki tarafın uzlaşmasını sağlamıştır. İsmail Hakkı Bey'in kastettiği protokol işte budur ki 19 Nisan 1909'da İstanbul'da imzalanmıştır. Bu protokole göre, Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması gereğince Rusya'ya ödemek zorunda olduğu 125 milyon franklık tazminat Bulgaristan'ın ödemesi istenen paraya karşılık gösterilmiştir (Avcı, 2005: 293).

ifade etmiştir. Bu sebeplerden ötürü sakıncalı bulunduğu bu kanunun Ayan Meclisi'nden gerekçesi ile birlikte Mebusan Meclisi'ne geri gönderilmesi temennisinde bulunmuştur (Babanzade, 18 Haziran 1909: 1).

Bu makale üzerine Nazifzade Süreyya isimli vatandaş Babanzade İsmail Hakkı Bey'e hitaben bir mektup yazarak eleştiride bulunmuştur. *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yer alan bu mektubun ilk satırlarında Süreyya Bey, iyi bir *Tanin* okuru olduğu bilgisini vermiş ancak böyle bir makalenin *Tanin*'de hele ki İsmail Hakkı Bey imzasıyla yazılmasına inanmadığını eklemiştir. İsmail Hakkı Bey'i meşrutiyet muhibbi, adalet taraftarı ve özgürlük yanlısı olarak tanıdıklarını belirten Süreyya Bey, söz konusu makalenin bu özelliklerle ters düştüğünü ima etmiştir. Süreyya Bey'in karşı çıktığı ilk nokta ise idari mahkemelerin 35 yıldan beri taşrada her türlü fenalığı yapan memurları sürekli koruduğu olmuştur. Bu sebepten ötürü adi mahkemelerde yargılanmalarına yönelik kanun, Meclisin en önemli icraatıdır ki istibdadın kaynağını bularak kurutacak adımı atmıştır (Nazifzade Süreyya, 1 Temmuz 1909: 7-8).

Süreyya Bey, idare mahkemelerinin çok iyi işlemediğini belirterek, adi mahkemelerde bulunan personelin okuma yazması olmasa dahi uzun yılların verdiği tecrübeyle piştiklerini ve muhakeme usulünü öğrendiklerini ileri sürmüştür. Mübaşirlerin bile idare mahkemesi üyelerinden daha fazla yargı muamelesine vakıf olduklarını ifade ederek, memurların yargılanmasını yeniden idare mahkemelerine bırakmanın zulmü ve haksızlığı besleyeceği görüşünü savunmuştur. İsmail Hakkı Bey'e hitaben, ahaliden Ahmet'in Mehmet'in hukuku nasıl ki adi mahkemede korunuyorsa, bütün memurların haklarının orada korunabileceğini, bu mahkemelerde idam kararı veriliyorsa memurların azil ya da hapis kararlarının da verilebileceğini yazmıştır (Nazifzade Süreyya, 1 Temmuz 1909: 8).

Mektubun devamında ise Süreyya Bey, vali ya da mutasarrıf gibi büyük memurların aleyhinde tahkikat yapılması veya yargılanması için başka bir yöntem ve muameleye uyulması hakkında muhakeme usulüne birkaç madde ilave edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey'in yazdığı makaleye şaşkınlığını tekrar tekrar vurgulayarak, bunu başkası yazsaydı çok görmeyeceğini ancak Bağdat Mebusu Hakkı Bey'in yazmış olmasını kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Ayan Meclisi'nin, Babanzade'nin belirttiği biçimde bu maddeyi bozmaya kalkmasını memleket için felaket olarak gören Süreyya Bey, şayet bu yapılırsa istibdada hizmet edilmiş olacağını ileri sürmüştür (Nazifzade Süreyya, 1 Temmuz 1909: 8).

İsmail Hakkı Bey'in bu açık mektuptan haberi mebuslar heyeti ile birlikte Londra'ya yaptıkları seyahate başlarken Sachsen Vapuru'nda çevresindekilerin uyarmasıyla olmuştur. Açık mektubu okuduktan sonra Süreyya Bey'inkine benzer bir şaşkınlık ve üzüntüyü İsmail Hakkı Bey yaşamıştır. Gerçek düşünceleri cesaretle paylaşmanın güç olduğu fikrine kapılan Babanzade, kendisinin nasıl böyle bir makale yazabildiği ithamını da insafsız bulmuş ve Süreyya Bey'in soğukkanlılığını kaybederek saldırgan dil kullandığından bahsetmiştir. Böyle bir makale yazmanın insanı meşrutiyet düşmanı yapmayacağını hatırlatmıştır. Süreyya Bey'in Ahmet Mehmet örneği vererek de müstehzi bir tavır takındığını ifade eden Babanzade, bununla kalmayıp cahilce sözler sarf ettiğini yazmıştır (Babanzade, 6 Temmuz 1909: 1).

Makalesinde yazdığı fikirlerin arkasında duran İsmail Hakkı Bey, Mebusan Meclisi'nin bir hamlede idare mahkemelerini saf dışı bırakmakla hatalı olduğu görüşünde ısrar etmiştir. İdare mahkemelerinin bozuk ve çürük olduğunu kabul etmekle birlikte onun yerine getirilen adi mahkemelerin daha mükemmel olmadığını belirtmiştir. Adi mahkemeler vasıtasıyla bir devlet memurunun nüfuzunun azalmasının hükümetin de zayıf düşeceği anlamına geldiğini dile getiren İsmail Hakkı Bey, yeni bir ev tedarik etmeden eski bir evi köhne diye yıkıp sonra her iki evden de mahrum kalmanın akıldışı olduğu örneğini vermiştir. Nazifzade Süreyya Bey'in alaycı ifadelerini ise böyle ciddi bir konuya şaka katamayacak karakterde bulunduğu için sadece tebessümle

karşılığını yazarak makalesine son vermiştir (Babanzade, 6 Temmuz 1909: 1). İsmail Hakkı Bey'e yönelik eleştirel bir mektubun *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yer alması ve İsmail Hakkı Bey'in buna *Tanin*'de cevap vermesi dönemin basın hayatının canlı bir zemin üzerinde hareket ettiğini göstermesi açısından önemli görünmektedir.

Paris'te Tokat ve Düello Meselesi

İsmail Hakkı Bey 1911 yılının yaz aylarında Avrupa seyahatine çıkmış, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya uğrayarak Fransa'ya gitmiştir. Bu seyahatiyle ilgili yazdığı yazılar *Tanin* gazetesinin 1911 Temmuz ve Ağustos sayılarında yayımlanmıştır.¹⁰ İsmail Hakkı Bey daha sonra Fransa'ya geçmiş ve Paris'teyken bir tokat hadisesi yaşamıştır.

Bu olay ilk defa *Alemdar* gazetesinde yer almış ve Paris muhabirlerinden aldıkları telgrafa dayandırılarak, bahriye zabıtlarından Şevki Bey'in, Cafe de Lape'de İsmail Hakkı Bey'i tokatladığı ve düelloya davet ettiği bilgisi verilmiştir (*Alemdar*, 11 Ağustos 1911: 1). *Tanin* gazetesi de bundan bir gün sonra konuyla ilgili açıklama yazısı yayımlamıştır. Öncelikle İsmail Hakkı Bey'in "seyahat-i tetkikiye" icra etmek üzere Avrupa başkentlerini dolaştığı bilgisi paylaşılmış ve Paris ayağında Şevki adında birinin tecavüzüne uğradığı belirtilmiştir. 31 Mart ayaklanmasının mahkûmlarından biri olan Şevki, ordudan atılmış olduğu halde nasıl olduysa divan-ı harpten kaçmış ve Paris'e gitmiştir. Burada Şerif'in¹¹ himayesine sığınarak *Meşrutiyet* gazetesine yazı yazmaya başlamıştır (*Tanin*, 12 Ağustos 1911: 2).

Şevki Bey'in bu yazılarını önceden okuma fırsatı bulduklarını belirten *Tanin*, onun 31 Mart ayaklanmasını "yegâne hayırlı inkılâp" olarak vasıflandırdığını yazmıştır. Rezil biri olarak tanımladığı Şevki Bey'in muhterem bir zat olan İsmail Hakkı Bey'e saldırısını da yoldan geçen insanlara bir takım sokak köpeklerinin havlamalarına benzetmiştir. Olayın hafiye Şerif (Kürt) tarafından planlandığına şüphe duymayan *Tanin*, belki bazı Fransız gazetelerine para vererek Genç Türkler aleyhinde yazılar yazdırabileceğini ancak ne yaparsa yapsın terakki yolunda ilerlemeye devam edeceklerini yazmıştır. Fransa'yı uyarma ihtiyacı duyan *Tanin*, Paris sokaklarında Sultan Abdülhamid'e bende olanların namuslu Osmanlı vatandaşlarına açıktan açığa saldırılarına devam etmesi durumunda bu şehre gitmeyi bir kez daha düşüneceklerini ifade etmiştir (*Tanin*, 12 Ağustos 1912: 2).

Babanzade İsmail Hakkı Bey'e tokat atan Şevki Bey'in tam adının Hasan Şevki ve bahriye çarkçısı olarak görev yapıp mülazım-ı evvel rütbesine sahip olduğu *Meşrutiyet* gazetesinde yazdığı bir yazıdan anlaşılmaktadır (*Meşrutiyet*, 29 Nisan 1910: 2). Ahmet Bedevi Kuran, Babiâli Baskını öncesi "eski bahriye subaylarından" Şevki'nin oturduğu kiraathaneden kendisine seslendiğini belirtip onunla Paris'te bir süre birlikte oldukları bilgisini vermiştir. İttihat ve Terakki'ye karşı yapılan mücadeleye yakından katılan Şevki Bey, Ahmet Bedevi Kuran'a İttihatçıların çok yakında Babiâli'ye baskın yapacaklarını söylemiştir (Kuran, 2000: 390). Bahsi geçen Şevki Bey, Mahmut Şevket Paşa suikastına katılıp yargılama sonucunda idam edilenlerden biri olmuştur. *Resimli Kitap* mecmuasında suikastçıların arasında gösterilen ve fotoğrafı da konan Şevki hakkında, Şerif Paşa'nın adamlarından biri olduğu ve ahlaki yapısının bozuk olmasından ötürü bahriye zabıtlığı görevinden alındığı bilgisi verilmiştir. Muhalefet etmeyi edepsizlik

¹⁰ Bu seyahat yazılarıyla ilgili olarak bkz (Mayak, 2020: 77-82).

¹¹ *Tanin* gazetesinin adını geçirdiği Şerif, Kürt Şerif Paşa olarak da bilinen Mehmet Şerif Paşa'dır. İttihatçılarla yaşadığı görüş ayrılıklarından sonra 1909 yılında Paris'e yerleşmiş ve İttihat ve Terakki aleyhine yayım yapmıştır. Ayrıca yurt dışına kaçan İttihat ve Terakki muhaliflerine kucak açan Şerif Paşa, Paris'te bulunduğu sırada aylık olarak yayım yapan *Meşrutiyet* adında bir mecmua çıkarmıştır. Bu bilgi için bkz (Birinci, 2010: 1).

seviyesine indirilmesiyle tanınan Şevki Bey, Mahmut Şevket Paşa suikastının en önemli tertipçilerinden biri olarak gösterilmiştir (Resimli Kitap, 1329: 823).

İsmail Hakkı Bey'e atılan tokadın detaylarına ise *Tanin* gazetesi ertesi günkü sayısında yer vermiştir. Paris muhabiri o esnada şehir civarında bir köyde bulunduğu için telgrafla bilgi vermesi biraz gecikmiştir. Muhabirin verdiği bilgiye göre, İsmail Hakkı Bey yanında Şam mebusu Abdurrahman Bey olduğu halde Opera'dan çıktığı esnada meçhul bir şahıs yanına yaklaşarak Babanzade İsmail Hakkı Bey olup olmadığını sormuştur. İsmail Hakkı Bey evet cevabını verince meçhul şahıs bir anda tokat atmıştır. Ansızın saldırıya uğrayan Babanzade, hemen karşılık vermiş ve elindeki bastonu meçhul şahsın kafasına vurmıştır. Bu darbe sonrası baston kırıldığı gibi şahsın da kafası zedelenmiştir. Sersemleyen şahsa İsmail Hakkı Bey birkaç darbe daha vurmaya hazırlanırken Abdurrahman Bey ellerinden tutarak engel olmuştur (Tanin, 13 Ağustos 1911: 1-2).

Paris muhabirinin meçhul şahıs dediği Şevki Bey kendini biraz toparlayınca İsmail Hakkı Bey'e sözlü olarak sataştıktan sonra düello teklifinde bulunmuşsa da hapse mahkûm "serseri bir rezil" ile düello yapmanın kendisi için büyük bir tenezzül olacağını söyleyerek reddetmiştir. Paris Büyükelçiliği de Şevki Bey'in Fransa'dan çıkarılması için hükümet nezdinde girişimlere başlamıştır. Telgrafta son olarak Şevki Bey'in Paris eski şehbenderi Lütfi Bey'e¹² samimi biçimde bağlı olduğu bilgisi verilmiştir. Telgraftaki bilgileri bu şekilde okurlarına aktaran *Tanin* gazetesi daha sonra düello hakkında bir açıklamada bulunmuştur. Buna göre düellonun birtakım şartları vardır¹³ ve bu şartları içeren nizamname hükmünce ne suretle olursa olsun mahkûm olan bir adam haysiyetsiz kabul edildiği için namuslu bir adama düello teklif etmesi mümkün değildir. Namuslu olan adamın da böyle bir şahısla düelloya girmeyi kabul etmesi kendi şeref ve haysiyetini çiğnemesi anlamına gelmektedir (Tanin, 13 Ağustos 1911: 1-2).

Ebuzziya Tevfik Bey de Babanzade İsmail Hakkı Bey'in başına gelen bu olay üzerine *Mecmua-i Ebuzziya*'da bir yazı yazarak, *Tanin* gazetesinde belirtilen düellonun reddedilme gerekçesine karşı çıkmıştır. Bu yönüyle düello davetini yapan Şevki Bey'i mahkûm olarak değil siyasi suçlu olarak kabul etmiş ve dünyanın farklı yerlerinden örnekler vererek görüşünü ispat etmeye çalışmıştır. İlk temas ettiği nokta ise siyasi suçluların meşrutiyetle yönetilen medeni ülkelerde saygı gördükleri olmuş, ister bir ister çok kişi olsun kendi ülkelerinde yaptıkları bir ihtilal sonrası başka ülkeye iltica edenlerin burada kabul gördükleri için cani nazarıyla görülemeyeceğini savunmuştur. Bu sebepten ötürü siyasi suç işleyenlerin adi suçlular gibi muamele göremeyeceğini dile getirmiştir (Ebuzziya, 18 Ağustos 1911: 984-985).

Rus memur ve askerlerini katledip Fransa'ya iltica eden Leh milliyetçilerini Fransızların cani olarak değil kahraman olarak gördüklerini belirten Ebuzziya Tevfik, bu kimselerin kimi zaman sığındıkları ülkelerde düello teklifinde bulduklarını ve tekliflerinin kabul edildiğini yazmıştır. Babanzade İsmail Hakkı Bey'in başına gelen olaydan ötürü üzgün olduklarını, kendisini ülke için gelecek vaat eden biri olarak gördüklerini dile getiren Ebuzziya, saldırgan Şevki Bey'i ise hiç görmeyip tanımadıkları bilgisini vermiştir. Buna karşın Şevki Bey'in 31 Mart olayına karışmış olması ve bunun neticesinde giyaben hapis veya idam cezası aldığı halde Fransa'ya iltica edip kabul görmesi onun namussuz ve rezil olduğu anlamına gelmemektedir. Ebuzziya Tevfik Bey, bazı

¹² Lütfi Bey Paris şehbenderliğine baş şehbender unvanıyla 5 Aralık 1908'de atanmıştır. 1909 yılında ise bu görevden azledilecektir. 11 Eylül 1912 tarihinde Lütfi Bey'in ikinci kez bu göreve getirildiği görülmektedir. Bu bilgi için bkz (Erol, 2014: 112-113).

¹³ Düello Batı toplumunda daha fazla görülüp Doğu ve İslam dünyasına özgü bir gelenek değildir. Osmanlı Devleti'nde görülen düellolar daha ziyade yabancılar ya da gayrimüslimler arasında olmuştur. Batı kültürünün Osmanlı Devleti'ni etkilemesiyle birlikte düello örnekleri de görülmeye başlamıştır. Bunlara ek olarak, düellonun tarihçesi, şartları ve Osmanlı Devleti'nde görülen düello olayları için bkz (Doğan, 2013).

Fransız komünistlerinin 1871 yılında Sadrazam Âli Paşa döneminde İstanbul'a geldiğini ve bunlara canî gözüyle bakılmadığını hatırlatmıştır (Ebuzziya, 18 Ağustos 1911: 984-985).

Babanzade'ye atılan tokat üzerinden Ebuzziya Tefvik Bey sözü siyasete getirmiş, her fırkanın kendi görüşlerine muhalif olan diğer fırka mensuplarını sefil ve serseri olarak görmelerinin yanlış olduğunu, görüşlerindeki isabeti fiilen ve maddeten ispat ederek karşıtlarını mantıkla mağlup etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Siyasetle uğraşanların bu tip hadiselerle karşılaşma ihtimalinin de yüksek olduğunu belirten Ebuzziya, bu yolda, tokatlanmanın hatta öldürülmenin bile olduğunu ifade etmiştir. Bu tip küçük olaylardan ziyade daha büyük belalara göğüs germelerinin önemine atıfta bulunarak, kendi görüşlerinin doğruluğuna inanmış siyasetçilerin, başkalarının fikirlerini hor görmemelerini ya da hor gördüğü şahıslardan gelecek saldırıları doğal görece kadar cesur olmalarını tavsiye etmiştir (Ebuzziya, 18 Ağustos 1911: 985).

İsmail Hakkı Bey'le Yapılan Bir Mülakat

Osmanlı Devleti'nde 1912 yılının yaz aylarında yaşanan bir dizi gelişme İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan düşmesine yol açmıştır. Bu süreçte bazı subayların Halaskar Zabitan adıyla bir grup kurarak askerinin siyasetten uzak durması talepleri, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın istifası ile sonuçlanacaktır. Onun yerine yeni bir nazır bulunamaması üzerine 15 Temmuz'da Sait Paşa Kabinesi için yapılan güven oylaması lehte sonuçlanınca, Halaskar Grubu yeniden harekete geçmiş ve yayımladığı bir manifesto sonrası Sait Paşa Hükümeti 17 Temmuz'da istifa etmek durumunda kalmıştır. Bu gelişme üzerine 21 Temmuz'da sadrazam yapılan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, "Büyük Kabine" adı verilen hükümeti kuracaktır (Ahmad, 2004: 134-137).

Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin öncelikli hedefi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi gücünü tamamen yok etmek olmuştur. Ancak Meclis'te sayısal çoğunluğu elinde tutan bir cemiyetle karşı karşıyadır. Bu yüzden Meclisi dağıtarak cemiyetin gücünü kırmak ana hedef olmuştur (Ahmad, 2004: 137-139). Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın baskısı altında hareket eden hükümet bu hedefi gerçekleştirmek için Kanun-ı Esasî'nin henüz yasalasmamış tasarı halindeki ve Meclisi feshetmeye yönelik 7. maddesinin tadili için girişimde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Kanun-ı Esasî'nin 117. maddesinde belirtilen tefsir yetkisini¹⁴ kullanarak Ayan Meclisi tarafından Mebusan Meclisi'nin önceki Meclisin toplantı devresini tamamladıktan sonra feshedileceği ve yeni seçimin yapılacağına karar verilmiştir. Bu sıralarda Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine de seçimler ertelenerek ülke geçici kanunlarla yönetilmiştir (Gürdoğan, 1959: 102-103).

İttihat ve Terakki'nin iktidardan düştüğü günlerde Fransız *Le Temps* gazetesi, İstanbul'a Paul Jeneu adında özel bir muhabir göndermiş ve Babanzade İsmail Hakkı Bey'le bir mülakat yaptırmıştır. Bu mülakat *Hikmet* gazetesinin¹⁵ 18 Ağustos 1912 tarihli sayısında okurlara aktarılmıştır. Fransız muhabir mülakatına başlarken İsmail Hakkı Bey'e gömlekle ve bir kâğıt üzerine eğilmiş vaziyette tesadüf ettiği detayını vermiştir. Genel görüntüsünün ise "şiddet ve basiret arz ettiğini" dile getirmiştir. Muhabirin soruları üzerine konuşmaya başlayan İsmail Hakkı Bey, Mebusan Meclisi'nin feshinden önce cereyan eden olaylar hakkında bazı bilgiler vermiştir (Hikmet, 18 Ağustos 1912: 1).

¹⁴ Kanun-ı Esasî'nin söz konusu 117. maddesi şöyledir; "Bir madde-i kanuniyenin tefsiri lazım geldikte umur-u adliyyeye müteallik ise tayini manası mahkeme-i temyize ve idare-i mülkiyyeye dair ise şura-yı devlete ve işbu kanunuesasîden ise Heyet-i Ayana aittir." Bunun için bkz (Kili, 1982: 25).

¹⁵ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi tarafından çıkarılan Hikmet gazetesi, çeşitli kapatmalardan sonra Ağustos 1912'de yeniden yayımlanmaya başlayacaktır. Toplam 84 sayı çıktıktan sonra 25 Ekim 1912'de yayım hayatına son verecektir. Bkz. (Uludağ, 1996: 40-41). Hikmet gazetesinde İttihat ve Terakki'ye karşı sert bir muhalefet yürütüldüğü için sık sık kapatıldığı görülmektedir. Bkz. (Çetin, 1998: 520)

İsmail Hakkı Bey'e göre, Ayan Meclisi, Mebusan Meclisi'ni feshetmek için bir kanun maddesini yorumlamamış aksine daha Mebusan Meclisi'nin kesin onayına sunulmayan bir kanun maddesi tasarısına dayanmıştır. Oysaki kanunuesasının bir maddesi gereğince her seçilen Meclisin süresi dört yıl olmalıdır. Bu açıklama üzerine muhabir bundan sonra İttihat ve Terakki'nin nasıl bir hareket tarzı belirleyeceğini sormuştur. İsmail Hakkı Bey de biraz tereddütten sonra, Ahmet Muhtar Paşa kabinesini tarafsız¹⁶ kabul etmedikleri yanıtını vermiştir. Örfî idarenin ilan edilmesini de bir tahrik unsuru olarak gördüklerini belirtmiş, şayet genel toplantılar ve siyasi tartışmalar engellenirse ve basın örfî idarenin tehdidi altında yaşayacak olursa seçimlerin halinin ne olacağını sorgulamıştır (Hikmet, 18 Ağustos 1912: 1).

Le Temps muhabirinin mülakat esnasında ısrarlı biçimde İttihat ve Terakki'nin sergileyeceği tavır konusunda laf almaya çalıştığı görülmektedir ki İsmail Hakkı Bey ve arkadaşlarının gelişmeler karşısında nasıl hareket edeceği sorusunu yöneltmiştir. Bu soruya ilk olarak "henüz bilmeyiz" yanıtı gelmiş ve devamında İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki Selanik Merkez-i Umumisinin bu noktayı o gün istişare ettiklerini söylemiştir. Devamında ise ya kendilerini milletin tek temsilcisi görerek seçimlere katılmayacaklarını ya da seçimlerde eski mebuslarının tekrar tayinini talep edeceklerini eklemiştir. Bununla birlikte bu konuda kesin bir karar alınmadığını tekrar etme gereği duymuştur (Hikmet, 18 Ağustos 1912: 1).

Mülakatın devamında muhabirin yeni sorusu Talat ve Cavit Beylerin acele biçimde İstanbul'dan ayrılmaları üzerine olmuştur. İsmail Hakkı Bey de cevap olarak, her iki ismin artık İstanbul'da güven içinde kalamayacaklarını gördüklerini bu yüzden Selanik'e gittiklerini ifade etmiş, bu şehirde daha büyük hizmetler edeceklerini belirtmiştir. Soruların devamında konuyu yine Ahmet Muhtar Paşa kabinesine getiren muhabir, İsmail Hakkı Bey'in bu kabineyi tarafsız görmedikleri sözünün sebebini öğrenmek istemiş hatta kendi yorumunu katarak örfî idareden ötürü olup olmadığını sorusuna dâhil etmiştir. Buna yine bir müddet sustuktan sonra yanıt veren Babanzade, Harbiye Nazırının kesinlikle kendilerine düşman olduğunu, bu görevden ayrılmasının birçok sorunu çözeceğini ancak nazırın ordu hakkında bazı hayaller beslediğini dile getirmiştir (Hikmet, 18 Ağustos 1912: 1).

İsmail Hakkı Bey, Fransız muhabire Mebusan Meclisinin feshedilmesiyle birlikte Arnavutluk sorununun çözülmediğini, İstanbul'da örfî idare ilan edildiğini, bu şehirdeki İttihat ve Terakki Kulüplerinin gece ve gündüz polisler ve silahlı askerlerin gözetiminde bulunduğunu sitem yollu söyledikten sonra, muhabire bu hale karşı koymanın görevleri olup olmadığını sorarak tepkisini ortaya koymuştur (Hikmet, 18 Ağustos 1912: 1).

Bu mülakatı okurlarıyla paylaşan *Hikmet* gazetesi ise verilen cevapları kendince yorumlamıştır. Buna göre, ilk olarak İsmail Hakkı Bey'in beyanlarına hayret edilmiştir. 31 Mart olayından beri memleketi sert bir örfî idare altında tutanların yine kendilerinin galeyanları yüzünden ilan edilen örfî idareden şikâyet etmelerine şaşırıldıklarını yazmıştır. İttihat ve Terakki iktidarında ülkede ne basın ve toplanma özgürlüğünün ne bireysel masuniyetin kaldığını ve genel anlamda meşrutiyet esaslarından bir şey bırakılmadığını savunan *Hikmet* gazetesi, bunlar göz önündeyken Babanzade'nin hala zaruretten ötürü alınan tedbirlerden şikâyet ediyor olmasını, anlamsız buldukları görüşünü okurlarıyla paylaşmıştır. Gazetenin Babanzade'nin sözlerine

¹⁶ Dönemin mabeyin başkâtibi Halit Ziya Bey, Ahmet Muhtar Paşa'nın tarafsız sadrazam olarak başmabeyinci Lütfi (Simavi) Bey'in aklına gelişini şöyle anlatmıştır; "Öyle bir sadrazam lazım ki, ne bir tarafa ne öte tarafa mütemayil olmasın ve mademki ortada bir zabitan isyanı var, askerlik hayatında herkesçe muhterem sayılan bir adam olsun." Lütfi Bey'in aklına gelen bu muhterem adam Ahmet Muhtar Paşa'dır ki Sultan Mehmet Reşat'a onun ismini söylemesiyle beraber tereddüt görmeden onay almıştır. Bu bilgi için bkz. (Uşaklıgil, 2003: 592-593).

yaptığı son yorum ise iktidarı elinde tutmuş olan eski tekelci zihniyetin fikirlerinden henüz vazgeçmediğinin anlaşıldığı biçiminde olmuştur (Hikmet, 18 Ağustos 1912: 1).

SONUÇ

Babanzade İsmail Hakkı Bey, II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı siyasi hayatında İttihat ve Terakki çizgisinde faaliyet göstermiş ve Cemiyetin savunduğu ideolojiye hizmet etmiş önemli simalardan biridir. Kökleri Kuzey Irak'a dayanan bir aileye mensup olduğu için bölgenin nabzını iyi tutacak biri olarak görülmüş ve Cemiyet tarafından aday gösterildiği Bağdat'tan mebus seçilmeyi başarmıştır. Bundan sonraki süreçte Mebusan Meclisi'nde bir taraftan bölgesini temsil ederken diğer taraftan da mensubu olduğu İttihat ve Terakki için çalışmıştır. Özellikle de kanunuesasî değişiklikleri ya da yorumları gibi çok başarılı olduğu anayasa hukuku konularında, İttihatçı anlayışın lehinde olan görüşleri Mecliste dile getirmiştir. Parlamentodaki bu faaliyetlerini basın hayatında da devam ettirerek *Tanin* gazetesinde yazdığı yazılarla İttihatçı anlayışa destek olmaya devam edecektir.

Siyasetçi kimliğini bu şekilde ortaya koyan İsmail Hakkı Bey, politika arenasında kimi zaman bunun bedelini ödemek durumunda kalmıştır ki gerek Selanik'e kaçması ve gerek Paris'te saldırıya uğraması buna örnektir. 31 Mart'ta ayaklanma başladığı zaman korkusuzca Meclise gidip oradaki olayları bizzat görerek yaşaması ve bunları Selanik'te çıkardıkları özel sayıda yayımlaması, Osmanlı tarihinin bu kesitinin daha iyi anlatılmasına ve anlaşılmasına katkı sunacak cinstendir. Buna ek olarak, ayaklanma başlayınca sürekli yazı yazdığı *Tanin* gazetesinin tahrir edilmesi, isyancıların infial içerisinde insanların canına kıyması Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Selanik'e kaçmasındaki temel nedenler olacaktır. 31 Mart olayını doğrudan irticai bir faaliyet olarak değerlendiren Babanzade, küçük düzenli bir askeri birlikle aslında ayaklanmanın kısa sürede bastırılabilceğini ancak geç kalındığını yazmıştır ki burada olayların büyümesine bazı kesimler tarafından göz yumulduğu için bu müdahalenin yapılmadığı imasında bulunmuştur. Ahrar Fırkası ve Kâmil Paşa'yı ayaklanmanın müsebbipleri arasında göstererek de o dönemdeki siyasi rekabetin olayları hangi boyutlara getirdiğini göstermek istemiştir. *Tanin*'de daha ziyade dış politika konularında yazılar kaleme alan İsmail Hakkı Bey, bu konudaki maharetini 31 Mart'ın ortaya çıkardığı sonuçlarda da göstermiş ve devletin Bulgaristan'la protokol imzalamak zorunda kaldığı hatırlatmasını yapmıştır.

Siyaset yapmanın ve belli bir ideolojiyi gerek mebus kimliğiyle gerek de gazete yazarlığıyla savunmanın bedelini İsmail Hakkı Bey Paris'te yaşadığı tokat hadisesiyle bir kez daha ödemiştir. İttihatçı görüşe karşı çıkan muhaliflerin hedefi haline geldiği bu olayla anlaşılan İsmail Hakkı Bey, aynı zamanda Osmanlı kültüründe sık görülmeyen düello teklifiyle karşılaşmış ancak bunu reddetmiştir. Burada ilginç görünen nokta Ebuzyiya Tefvik Bey'in bu olayı bir makale konusu yaparak, siyasetçilerin böyle saldırılara hazır olmaları gerektiği görüşünü savunmasıdır. Aynı zamanda İsmail Hakkı Bey'in kendisine tokat atan şahsı haysiyet yoksunu olarak tarif edip düello teklifini reddetmesini doğru bulmayan Ebuzyiya Tefvik Bey, farklı ülkelerden verdiği örneklerle siyasi sığınmacıların haysiyetsiz değil aksine hürriyet mücadelesi veren kahramanlar olarak görüldüğünü eklemiştir. Bu durumda da düello teklifini reddettiği için İsmail Hakkı Bey'i korkak biriymiş gibi gösterme durumunda bulunmuştur.

Bir yazısından ötürü *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlanan açık mektuba cevap olarak *Tanin*'de bir yazı yazması da dönemin basın ile kamuoyu arasındaki ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Bir gazetenin böyle bir açık mektubu yayımlaması aslında fikir hürriyetinin belli bir seviyeye geldiğini ispatlamaktadır. Diğer taraftan İsmail Hakkı Bey'in bu açık mektuptaki eleştirileri ciddiye alıp ifadelerine açıklık getirme çabasına girmesi, gazetecilerin kendilerini kamuoyuna karşı sorumlu hissettiklerini göstermesi açısından önemli görülmektedir. Babanzade İsmail Hakkı Bey'in yabancı bir gazeteye verdiği mülakatta sarf ettiği sözlerin *Hikmet* gazetesinde

yine eleştirisiyle karşılanması benzer biçimde siyaset mesleğinin bir sonucudur. İttihat ve Terakki'nin iyice güç kaybedip iktidardan düştüğü günlerde yapılan bu mülakatta, örfi idarenin ilan edilmesine yönelik eleştirileri, *Hikmet*'in karşı eleştirilerine muhatap olacaktır. 31 Mart sonrası İttihatçıların ülkeyi örfi idare baskısı altında yönettiklerine atıfta bulunan *Hikmet* gazetesi, İsmail Hakkı Bey gibileri eski iktidar tekelsisi olarak göstermiş ve iktidar ellerinden gidince mağdur pozlarına yatmalarını sert biçimde eleştirmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2004). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (çev. Nuran Yavuz). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akşin, S. (1994). *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara: İmge Yayınları.
- Alan, A. (2015). *Hetaw-i Kurd 1913-1914 (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*. Yüksek Lisans Tezi. Mardin: Artuklu Üniversitesi.
- Avcı, Y. (2005). "Bağımsız Bulgaristan İle Osmanlı Devleti Arasında 'Modern Diplomasi' (1908-1912)", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 291-296.
- Aysal, N. (2006). "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Atatürk Yolu*, 37-38, 15-53.
- Babanzade İsmail Hakkı, "Cehennem Bir Gün", *Tanin Özel Sayı*, 26 Nisan 1909 (13 Nisan 1325).
- "Babanzade Hakkı Bey'in Konferansı", *Tanin Özel Sayı*, 26 Nisan 1909 (13 Nisan 1909).
- Babanzade İsmail Hakkı, "Memurinin Muhakemesi", *Tanin*, 18 Haziran 1909, No: 285.
- Babanzade İsmail Hakkı, "Mahakim-i İdare Bahsi", *Tanin*, 6 Temmuz 1909, No:303.
- Babanzade İsmail Hakkı, "İsmarlama Fırkalar", *Haftalık Şura-yı Ümmet*, 25 Kasım 1909, No: 196.
- "Babanzade Hakkı Bey Düello Ediyor", *Alemdar*, 11 Ağustos 1911, No: 95-4.
- "Bir Edepsizin Tecavüzü", *Tanin*, 12 Ağustos 1911, No:1058.
- "Babanzade Hakkı Bey'le Mülakat", *Hikmet*, 18 Ağustos 1912, No:17.
- Bajalan, D. R. (2010). *Jön Kürtler Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914)*, (çev. Burcu Yalçınkaya), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Bengi, H. (2000). *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Birinci, A. (2010). "Mehmed Şerif Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.39. 1-2.
- Çetin, A. (1998). "Hikmet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.17, 519-520.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, C. (2013). "Düellonun Tarihi ve Osmanlı Düelloocuları", *International Journal Of Social Science*, 6/1, 663-689.
- Ebuzziya, "Babanzade Hakkı Bey ve Tokat Meselesi", *Mecmua-i Ebuzziya*, 18 Ağustos 1911, C. XI, S.109.
- Erol, Y. Z. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gürdoğan, B. (1959). "İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/1, 91-105.
- "Hakkı Bey'e Tecavüz", *Tanin*, 13 Ağustos 1911, No:1059.
- Hanioğlu, M. Ş. (2010). "Şura-yı Ümmet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.39, 240-242.
- İrtem, S. K., "Saray ve Babialinin İç Yüzü", *Akşam*, 22 Mayıs 1937.
- Kili, S. (1982). *Türk Anayasaları*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

- Kuran, A. B. (2000). *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Mayak, F. (2020). *Bir Pencere İki Manzara Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- "Muharrir-i Sersütun-u Tanin Hüseyin Cahid Bey'e", *Meşrutiyet*, 29 Nisan 1910, No:5.
- Nazıfzade Süreyya, "Açık Mektup", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1 Temmuz 1909, No:32.
- Özdemir, H. (2015). *Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Meşrutiyet Düşüncesi*. Yüksek Lisans Tezi İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Resimli Kitap*, Şubat-Mart 1329, C.8, S.47.
- Rıfat, Mevlanzade (1996). *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, Sad. Berire Ülgenci. İstanbul: Pınar Yayınları.
- "Tercüme-i Hali", *Tanin*, 26 Aralık 1913, No: 1798.
- Uludağ, Z. (1996). *Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2003). *Saray ve Ötesi*, Haz. Nur Özmel Akın. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal Anılar*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, H. C. (2002). *Tanıdıklarım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.